

TANG ÇİN'İNDE GÖKTÜRK BASKISI: JİEDUSHI (BÖLGE VALİSİ)
UYGULAMASININ ORTAYA ÇIKIŞI
GOKTURK PRESSURE IN TANG CHINA: OCCURRENCE OF MILITARY
GOVERNOR SYSTEM

GÖKÇEN KAPUSUZOĞLU

Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü.
Res. Assist. Phd., Karamanoğlu Mehmetbey University, School of Foreign Languages, Department of Foreign
Languages

gokcenkapusuzoglu@kmu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-6188-1188>

Atıf / Citation

Kapusuzoğlu, G. 2021. "Tang Çin'inde Göktürk Baskısı: Jiedushi (Bölge Valisi) Uygulamasının Ortaya Çıkışı". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 72, (Eylül-September 2021). 189-206

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 25.01.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 16.03.2021
Yayın Tarihi- *Date Published* : 05.09.2021
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4490>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by *iThenticate* programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- *Journal of Turkish Researches Institute*
TAED-72, Eylül-September 2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851
www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

TANG ÇİN'İNDE GÖKTÜRK BASKISI: JIEDUSHI (BÖLGE VALİSİ)
UYGULAMASININ ORTAYA ÇIKIŞI*
GOKTURK PRESSURE IN TANG CHINA: OCCURRENCE OF MILITARY
GOVERNOR SYSTEM

GÖKÇEN KAPUSUZUĞLU

Öz

Bu çalışmada, Göktürklerin 682 yılından sonra yeniden yükselmelerinin ardından Tang Çin'i üzerinde askerî baskı kurmaları ve bu baskı sonucunda Tang Hanedanı'nın askerî ve idari yapıda yeni düzenlemeler yapmak zorunda kalması ele alınmıştır. Jiedushi (Bölge Valisi) uygulaması, zorunlu olarak ortaya çıkan bu yeniliklerden biridir ve Hükümdar Xuanzong tarafından 712 yılında Tang topraklarındaki on ayrı bölgede görevlendirmeler yapılarak başlatılmıştır. Çalışmada, Tang yönetiminin ülke topraklarının idaresi için uzun bir süredir uyguladığı siyasi kontrol yönetimi Jimi (Gevşek Dizgin) politikasından, askerî kontrol yönetimi Jiedushi (Bölge Valisi) uygulamasına geçişini gerektiren durumlar ve bu geçişin doğrudan sebebi araştırılmıştır. Xuanzong döneminde (712-756) ortaya çıkan Jiedushi (Bölge Valisi) uygulaması, bu dönemle sınırlı kalmamış, giderek güçlenen Jiedushilar Tang Hanedanı yıkılana dek varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Jiedushi uygulaması, Tang dönemi için bir kırılma noktası olan An Lushan kalkışmasının yaşanmasındaki önemli etkenlerden biri olması ve Göktürklerin Tang üzerindeki baskısının sonuçlarını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tang Hanedanı, Tang Xuanzong, Kapgan Kağan, Jiedushi, Jimi.

Abstract

This study investigates the new military and administrative arrangements that were made by Tang Dynasty following the rise of Turkic Khanate after 682 which put pressure on the Tang borderlands. The Military Governor System, Jiedushi System in Chinese, which was one of these new arrangements occurred as a necessity and the system was instituted by the Emperor Xuanzong in 712 by making assignments in ten different regions on Tang border areas. It also examines, the conditions requiring Tang administration's transformation from loose reign policy Jimi, which was applied for administration of country's border areas for a while, to the military control management Jiedushi and the direct reason of this transformation. The Military Governor System, which occurred during Xuanzong period (712-756), was not limited to this period and military governors who became strong in time continued to exist until Tang Dynasty collapsed. Military Governor System is important in terms of being one of the significant factors of the An Lushan uprising, which was a breaking point for the Tang period and showing the results of Gokturk pressure on Tang China.

Key Words: Tang Dynasty, Tang Xuanzong, Qapaghan Qaghan, Military Governor, Jimi.

* Bu çalışma, 07.10.2020 tarihinde savunulan "Tang Hanedanı Döneminde Jiedushilik ve Türk Komutanlar (710-756)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Structured Abstract

This study investigates the new military and administrative arrangements that were made by the Tang Dynasty following the rise of the Turkic Khanate after 682 which put pressure on the Tang borderlands. The military governor system, Jiedushi system in Chinese, was one of these new arrangements occurred as a necessity and the system was instituted by the Emperor Xuanzong in 712 by making assignments in ten different regions on Tang border areas. Tang Dynasty (618-907), which is one of the most important periods in Chinese history lasting nearly three hundred years and one of the most intense periods of being interaction with the Turkic people. In almost every phase of this long-lasting period, with Turks and people from Turkic cultural environment could be encountered. In this period of intense mutual interaction, the positions and titles distributed by Chinese to the foreigners from Turkic cultural environment were quite much. The title of Military Governor, Jiedushi in Chinese, is one of these titles and main reason of occurrence this title is that the relationship between Gokturks and Chinese changed from 680 and the Gokturks became the dominant power in the north once again. In addition, Tang administration's transformation from loose reign policy Jimi, which was applied for administration of country's border areas for a while, to the military control management Jiedushi system can be explained with rearising of Gokturk Khanate. Qapaghan Qaghan, after foundation of Zhou Dynasty by Wu Zetian, forced her to abdicate, aiming one of the Li clan heir apparents ascending the throne. For this purpose, he attacked the Tang borders often and often. Qapaghan Qaghan's pressure on Tang was clearly seen during the Wu Zetian period and the same pressure was seen at the beginning of the Tang Xuanzong period. As a matter of fact, in this period, Gokturks led by Qapaghan Qaghan increased their power even more and became a danger to the borders of Tang Dynasty.

The title of Military Governor, is one of the official titles of Tang court and first mentioned in the records of Emperor Gaozong. In that period, although Jiedushi was given to envoys as a title, it was not used officially. For this reason, the first Jiedushi officially recorded in 712 became Heba Yan-si (賀拔延嗣? -?) with the title of Hexi Jiedushi. Military Governor system can basically be thought as the feudal system of Tang Dynasty. With the occurrence of system, Tang administration had to share the central power with these people who were assigned in provinces. As a result, Military Governors who got stronger gradually, with the autonomy they gained, increased their position in the provincial organisation and turned into governors who opposed to central government. When strengthening of Gokturks and their conquest of northern regions of Tang, combined with the rebellions and raids of other northern people who took courage from Gokturks' success, Jimi policy lost its function. Thus, the main reason for both the ending of Jimi and the beginning of Jiedushi system was Gokturks, who were the leaders of the region. It is seen here that the defeat and victory of the Gokturks had a massive impact on the nomads living in the northern steppes.

This study examines the beginning phase of Jiedushi system, which was conferred with the effect of rearising of Gokturks during the reign of Tang Xuanzong, the longest-standing ruler of Tang Dynasty. But the Military Governor system was not limited to this period and Military Governors who became strong in time continued to exist until Tang Dynasty collapsed. The study is important in terms of showing the point of where Turkic influence and effectiveness in Tang China reached. Jiedushi system, which was firstly established as a unit within the military structure for border defense, gradually became a part of administrative structure and Military Governors replaced administrators in their regions. The system caused central power to be shared, so it was inevitable that the power of the Tang dynasty would be dispersed from center to periphery. Military Governor system, which emerged as a result of new arrangements made in military structure in order to win victory against the Gokturks and other foreign people, did not provide the benefit which expected by Tang administration. The increasing power of Military Governors negatively affected the dynasty in long run and weakened the state.

Giriş

Çin tarihinin yaklaşık üç yüz yıl süren en önemli evrelerinden olan Tang Hanedanı (618-907), Türklerle etkileşimin en yoğun olduğu dönemlerdendir. Uzun yıllar süren bu dönemin hemen her evresinde Türklere ve Türk kültür çevresinden halklara rastlanmaktadır. Karşılıklı etkileşimin yoğun olduğu bu dönemde, Çinliler tarafından aynı coğrafyayı paylaştıkları Türk kültür çevresinden yabancılara dağıtılan makam ve unvanlar oldukça fazladır. Jiedushi (Bölge Valisi)¹ unvanı da bunlardan biridir ve bu unvanın ortaya çıkışının asıl sebebi, 680 yılından itibaren Türkler ile Çinliler arasındaki ilişkinin boyutunun değişmesi, Göktürklerin kuzeyde yeniden egemen güç olmalarıdır. Ayrıca bu

¹ Alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde, Jiedushinin Türkçe karşılığı konusunda fikir birliği olmadığı ve unvana farklı karşılıkların verildiği görülmektedir. Örneğin, Liu Mao-tai'nin *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri* adlı eserinde, Jiedushi ifadesi olduğu gibi bırakılıp parantez içerisinde "komuta eden komiser" açıklaması yapılmıştır (Liu 2011: 405). Eberhard, *Çin Tarihi* adlı eserinde Hükümdar Xuanzong döneminden bahsettiği bir başlıkta, Jiedushi unvanına karşılık olarak yazıldığı anlaşılan "Askerî Vali" ifadesini kullanmıştır (Eberhard 1996: 209). Baykuzu'ya ait *Anlu-shan ve Büyük Yen Devleti* adlı eserde, Jiedushi karşılığı olarak "Tudun", "Askerî Valilik" ve "Komutan" ifadeleri kullanılmıştır (Baykuzu 2013: 23, 29, 78). Erkoç'un "Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri" adlı çalışmasında, Jiedushi için "Askerî Vali" karşılığı kullanılmıştır (Erkoç 2018: 71). Taşağıl'ın *Türk Model Devleti Gök Türkler* adlı eserinde, "Özel vazifeli memur" karşılığı tercih edilerek unvanın görev ve sorumluluklarına oldukça yakın bir ifade kullanılmıştır (Taşağıl 2018: 271). Hucker'a ait sözlük çalışmasında, Xie Baocheng'in *Brief History of The Official System in China* adlı eserinde ve de Skaff'ın "Barbarians at the Gates? The Tang Frontier Military and the An Lushan Rebellion" adlı makalesinde Jiedushi "Askerî Yetkili" olarak tercüme edilebilen "Military Commissioner" olarak kullanılmıştır (Hucker 1984: 144; Xie 2013: 152; Skaff 2000: 25). Aynı şekilde, Graff'ın *Reach of the Military: Tang* adlı eserinde, Twitchett'in "Hsüan Tsung (Reign 712-756)" adlı çalışmasında ve Rossabi'nin *A History of China* adlı eserinde, Jiedushi karşılığı olarak "Askerî Yönetici/Vali anlamında "Military Governor" ifadesi kullanılmıştır (Graff 2017: 247; Twitchett 2008: 837; Rossabi 2013: 154). Jiedushi unvanını oluşturan imlerin tek tek sözlük karşılıklarına bakıldığında "jie" imi kontrol etmek, "du" imi düzenlemek ve sistem, "shi" imi ise elçi anlamına gelmektedir (GDHYCD 2019: 733, 305, 1342). *Yeni Tang Kayıtları*'nın "Memurlar" başlıklı bölümünde Jiedushi unvanı açıklarken, "ellerinde tuğ taşıdıkları için bu adı almışlardır" ifadesine yer verilmiştir (XTS: 1912). Bu cümledeki tuğ anlamına gelen sözcüğün Çincesi Jingjie (旌節), "bambuya takılı tüylü tuğ" ifadesini karşılamaktadır. Tuğ sözcüğü, Kaşgarlı'ya göre sancak anlamına gelmektedir (Kaşgarlı 1992: 3/127). Clauson ise yine sancak anlamına geldiğini ifade ettiği sözcüğü, davul gibi hükümdarlık sembolü olarak nitelemiştir ki Jiedushuların ellerinde taşıdıkları tuğ da otoriteyi simgeleyen bir çeşit hükümdarlık sembolüdür. Clauson, aynı zamanda *du* iminin Orta Çince okunuşu olan *dok* sesinin de tuğ anlamına geldiğini ifade etmiştir (Clauson 1972: 464). Bu veriler doğrultusunda Jiedushi için ilk olarak Türkçe "Tuğlu Elçi" veya "Sancaklı Elçi" ifadeleri akla gelmektedir. Ancak her ne kadar unvanın son imi "elçi" anlamına gelse de görev, yetki ve sorumlulukları göz önüne alındığında "elçi" karşılığının Jiedushuların gücünü ifade etmekte yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunun yanında unvanın geçen son im "Shi" nin elçi anlamının aslında elçi sözcüğünün akla gelen ilk anlamı yani "bir uzlaşma ve anlaşma için başka birinin yanına gönderilen kimse" olmadığı bunun yerine merkezden uzakta görevlendirilen ve hükümdar adına görev yapan elçi anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira unvana sahip olan kişilerin olağanüstü yetkilerle donatıldığı görülmektedir. Bu durumda, "shi" iminin sözlük karşılığı göz ardı edilip, unvana yapılan işle bağlantılı bir karşılık verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Jiedushular, pek çok yetkiye sahip olan idareciler oldukları için sözcüğün tek başına askerî vali, komutan veya tudun unvanlarına karşılık gelmesi mümkün değildir. Bunun yanı sıra, Jiedushi unvanı tek biçimli yazılan bir unvan da değildir ve Çince Resmî Tarihler'de farklı yazılışları tespit edilmiştir. Ayrıca unvanın kökeni de daha eski dönemlere dayanmaktadır. Bu nedenlerle sözcüğün etimolojik özelliklerini bir kenara bırakıp görev ve yetkileri özelinde unvana başka bir açıdan bakıldığında, "Bölge Valisi" karşılığının uygun olabileceği görülmektedir. Nitekim Jiedushular, atandıkları toprakların mülki idare amiri konumunda olup bölgenin idari, askerî ve ekonomik bütün yetkilerini kendilerinde toplamışlardır (Kapusuzoğlu 2020).

dönemde, daha önce kullanılan siyasi kontrol uygulaması Jimi (Gevşek Dizgin)² politikasından, askerî kontrol uygulaması Jiedushi (Bölge Valisi) uygulamasına geçilmesi de yine Göktürklerin yeniden yükselişle açıklanabilmektedir.

710 yılında, Tang Ruizong zamanında başlayan Jiedushi (Bölge Valisi) sistemi, resmî olarak Ruizong'dan sonra tahta çıkan oğlu Xuanzong zamanında uygulanmıştır. 710 yılında, You Zhou Jiedushiliği Tang döneminin ünlü komutanlarından Xue Rengui'in (薛仁貴 614-683) oğlu Xue Na'ya (薛納 649-720) verilmiştir (ZZTJ: 6656). Fakat resmî olarak kayıtlara geçen ilk Jiedushi, Hexi Jiedushi unvanıyla Heba Yan-si (賀拔延嗣 ?-?) olmuştur. Diğer bir deyişle Jiedushi, makam unvanı olarak ilk kez Xue Na'ya, görev unvanı olarak ise ilk kez Heba Yan-si'ya verilmiştir.

Tang Hanedanı'nın en uzun süre tahta kalan hükümdarı Tang Xuanzong³ döneminde (712-756), Göktürklerin yeniden güçlenmelerinin etkisiyle tevdi edilmeye başlanan Jiedushi (Bölge Valisi) unvanının bir uygulamaya dönüştüğü sürecin başlangıç evresi bu çalışmada incelenmiştir. Türk tarihine Çin tarihi penceresinden bakılarak farklı bir yaklaşım örneği sergileyen çalışma, Tang Çin'inde Türk etki ve etkinliğinin geldiği noktayı göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Tang Hanedanı Üzerinde Göktürk Baskısı

Göktürklerin Tang'ın kuruluşuna verdikleri destek ile başlayan Göktürk-Tang ilişkisi, İllig-Taizong dönemlerinde devam etmiş; Türk etki ve etkinliği Tang Hanedanı'nın kuruluşunda olduğu gibi İllig Kağan sonrası dönemde, İltiş öncesinde ve Kapgan sonrasında da belirleyici olmuştur. Göktürklerin yaklaşık elli yıllık fetret döneminden sonra İltiş Kağan'ın (?-691) devleti yeniden güçlendirmesinin ardından uzun yıllar Göktürkleri yöneten Kapgan Kağan (?- 716) ve Tang hükümdarı Wu Zetian (624-705) dönemlerinde de ilişkiler aynı şekilde devam etmiştir.

Wu Zetian ve Kapgan Kağan, aynı yıllara denk gelen hükümdarlıkları süresince sıkça karşı karşıya gelmişler ve Kapgan Kağan, özellikle Wu Zetian Zhou Hanedanı'nı kurduktan sonra Tang tahtına kurucu sülale olan Li soyundan birinin geçmesi için Wu Zetian üzerinde baskı kurmuş, Tang sınırlarına akınlar düzenlemiştir. Örneğin, 698 yılında Wu Zetian ile yaptığı evlilik antlaşmasında kızı için gönderilen damadın Li soyu yerine Wu Zetian'in soyundan Wu Yanxiu (武延秀 ?-710) olması üzerine söyledikleri ZZTJ'de şöyle kaydedilmiştir.

² Han döneminden itibaren aralıklı olarak kullanılan Jimi (Gevşek Dizgin) politikası, bir çeşit özerk yönetim şeklidir. Çin sınırlarında farklı boylardan gelen yabancı halkların yaşadıkları bölgelerde kurulan özel yönetim merkezlerine bu ad verilmiştir. 630 yılında, Göktürklerin mağlubiyetinin ardından Tang Taizong'un "hoşgörü" politikasının da etkisiyle kuzeydeki boyların çoğu Tang'a yönelmiş ve merkeze bağlı sınır boylarının çoğalmasıyla bu halkları idare edecek bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur. Bunun üzerine siyasi kontrol yönetimi olan Jimi (Gevşek Dizgin) politikası uygulanmaya başlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz: (Kapusuzoğlu 2020).

³ Jiedushi uygulamasını başlatan hükümdar, Xuanzong (Li Longji), Tang Ruizong'un üçüncü oğludur. 685 yılında Luoyang'da dünyaya gelmiştir. Li Longji'ye 687 yılında Chu Beyi, 693 yılında Lin Chao Beyi unvanı verilmiştir. 708 yılında, Lu Zhou Ceza Kâtibi Yardımcısı olmuş, 712 yılında yirmi sekiz yaşındayken hükümdar olmuştur (Pan 1993: 75).

“698 yılının sekizinci ayında, Wu Yanxiu [ve beraberindekiler] Kapgan'ın ikamet ettiği Karakurum'daki Güney Otağı'na varmışlardı. Kapgan, Yan Zhiwei'i4 yanına çağırıp 'Ben kızımı Li soyundan birine vermek istiyorum. Bu [adam] Wu soyundan [geldiğine göre] nasıl olur da Göğün Oğlu'nun soyundan olur! Biz Türkler Li soyunun dostluğunu kabul ettik. [Bu] soyun tükendiğini, yalnızca iki kişi kaldığını duydum. Asker gönderip [onlardan birinin] tahta çıkmasına yardım edeceğim' demişti...” (ZZTJ: 6530, 6531).

Kapgan Kağan'ın “Li soyunun dostluğunu kabul ettik” cümlesi üzerinde düşünüldüğünde, Xuanzong dönemi için kullanılan “Muhteşem Tang” ifadesini mümkün kılınan Aşınalar ile Li soyu arasında süregelen ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Tang Hanedanı'nın kuruluşu da Aşınaların desteğiyle olmuştur. 618 yılında Shi-bi Kağan'ın (?-619) at ve asker desteği sayesinde Li Yuan, başkent Chang'an'ı ele geçirmiş ve Tang kurulmuştur. Bu durum Resmî Tarihler'de alenen dile getirilmemesine rağmen, Harici Tarihler'den *Huangci* içerisinde “kuruluş yıllarında Tang'ın, Göktürklerin memuru olduğu” ifadesi kaydedilmiştir (HC: Tom. 10).

Tarihsel süreç içerisinde Çin'in Göktürlere “memur” olmasına başka örnekler de vardır. Tasbar Kağan'ın (?-581) “Güneydeki iki oğlum bana sadıkken şu [ya da] bu yok diye neden endişe edeyim ki?” (BS: 3290) cümlesi duruma en belirgin örneklerdendir. Burada sözü edilen iki oğul, Çin'deki Kuzey Qi ve Kuzey Zhou hanedanlarıdır. Aynı şekilde yukarıda adı geçen Tang elçisi Yan Zhiwei'e, Kapgan tarafından “Güney Kağanı” unvanı verilmesi ve Tang'ın sahibi olarak görüldüğü bildirilmesi, Göktürklerin Çin'deki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Kapgan, bu davranışıyla güneyinde yer alan Tang topraklarını, Göktürlere bağlı bir bölge olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Elçi ve Kapgan Kağan görüşmesine geri dönülürse, Kapgan'ın elçi aracılığıyla Wu Zetian'e ilettiği cümleleri ve sonrasında yaptıkları asıl muhatabın Li soyu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu olayların devamında Kapgan Kağan'ın, Tang'ın çeşitli bölgelerine akınlar düzenlemesi, Wu Zetian'i oğlu Zhongzong'u tahta çıkarmak zorunda bırakmıştır.⁵ Kapgan'ın gelenek olduğu üzere Çin'den gelin istemek yerine damat istemesi ve özellikle Li soyundan bir veliahdın gönderilmesi konusunda ısrarcı olması, Eberhard'ın belirttiği gibi “Kapgan'ın niyetinin veliahdın yardımı ile Tang'ı ele geçirip, Wu Zetian'i bertaraf etmek ve Göktürklerin himayesi altında yeniden Tang Hanedanı'nı kurmak” olduğu anlaşılmaktadır (Eberhard 1996: 209).

Benzer şekilde, Li Longji'nin (Xuanzong) 710 yılındaki darbesinin de Kapgan destekli olma ihtimali vardır. Kapgan Kağan'ın hüküm sürdüğü yirmi dört yıllık güçlü dönem düşünüldüğünde; Li Longji'nin veliaht ilan edilmeden önce Ceza Kâtibi Yardımcısı

⁴ Göktürlere sık sık elçi olarak giden Yan Zhiwei (閻知微 ?-698), Çin'in günümüzdeki Xi'an şehrinin Lin Tang bölgesindedir. Kapgan Kağan'a elçi olarak gidip geldikçe onun gücüne teslim olmuş, Göktürk Kağanlığı lehine davranışlar sergilemiştir. Detaylı bilgi için bkz: (Kapusuzoğlu 2019).

⁵ Zhongzong'un yeniden tahta çıkmasının sebeplerinden biri de 705 yılında Shenlong Darbesi (神龍政變) olarak bilinen ve Bakan Zhang Jianzhi (張柬之 625-706) ile Bakan Cui Xuanwei'in (崔玄暉 639-706) önderliğinde, Wu Zetian'in tahttan inmesi için çıkarılan ayaklanmadır. Beş bakan tarafından başlatılan, Zhongzong'un başa geçmesi ve hanedanın adının yeniden Tang olarak değişmesiyle sonuçlanan ayaklanmada, bakanlar tenzili rütbe edilerek Bey (公) statüsüne düşürülmüştür (JTS: 136).

olarak görev yaptığı Hedong Yolu'nda yer alan Lu Zhou'un Göktürk topraklarına görece yakın konumda yer alması da bu ihtimali kuvvetlendirmekte ve Kapgan'ın verdiği sözü tutarak Li soyunu gerçek anlamda tekrar başa geçirdiğini düşünmek için kapı aralamaktadır. Nitekim Xuanzong dönemi Çin'de "Muhteşem Tang" olarak anılırken; Kapgan dönemi de Göktürk tarihinin "Muhteşem" dönemidir. Ayrıca Xuanzong tahta çıkmadan iki ay önce yaşanan gelişmeler de böyle bir desteğin mümkün olduğunu düşündürmektedir. Buna göre, 712 yılının altıncı ayında, Tang ordusunun Xi ve Kitanlarla yaptığı savaşın ardından yenilgiye uğraması sonucunda esir olarak ele geçirilen Tang komutanlarının Kapgan Kağan'a sunulması (ZZTJ: 6673) Göktürklerin bölgede üstün konumda olduğunu göstermektedir.

Kapgan Kağan için *TPHYJ*'de şu ifadeler kaydedilmiştir: "...Toprakları doğudan batıya on binlerce li idi, yay gerenlerinin [sayısı] kırk bindi. İllig Kağan'dan sonra [gelen] en güçlü [kağandı]. Bu yüzden askerî gücüne güveniyor, halkına acımasız [davranıyordu]. Kapgan'ın yaşlanmasıyla boyu yavaş yavaş dağılmaya başladı..." (TPHYJ: Tom. 196'dan akt. Xue 1992: 501). Bu kayıt, Kapgan Kağan dönemini tek bir paragrafta özetlemiştir. Göktürklerin en güçlü çağını yaşatan Kapgan, aynı zamanda sert ve acımasız kişiliği ile nam salmıştır. Yaklaşık yirmi dört yıl Göktürkleri yöneterek, en uzun süre tahtta kalan Göktürk kağanı olmuştur. Bunun yanı sıra Kapgan Kağan dönemi, Göktürklerin zaferlerinin arttığı, topraklarının genişlediği kuvvetli bir dönem olmuştur.

Kapgan Kağan'ın tek başına sürdüğü uzun hükümdarlık dönemi, Tang tarihinde dört hükümdara tekabül etmektedir. Wu Zetian, Zhongzong, Ruizong ve Xuanzong. Bunlar arasında Kapgan Kağan'ın en fazla karşılıklı ilişki kurduğu hükümdar, Wu Zetian olmuştur.

Başta geçtikten sonra Kapgan Kağan'ın en önemli hedefi, Gobi'nin kuzeyi ile güneyini birleştirmek olmuştur (Xue 1992: 464). Kuzeyde sükûneti sağladıktan sonra Kitanlara⁶ ve Xilere⁷ saldırmayı hedeflemiştir. Daha önce Göktürlere bağlı olan Kitanlar, 630 yılında Tang'a bağlanmış ve Songmo Dudufu'da⁸ idareleri sağlanmıştır. Ancak 696 yılında Kitanların yaşadığı doğal afet sonucu ortaya çıkan kıtlık sorununa Tang'ın kayıtsız kalması, Kitanların ayaklanmasına sebep olmuştur.

Bu süreçte, Çin'in garnizon orduları yıprandığından Wu Zetian, Kitanlar üzerine sefere gitmesi için Kapgan'dan yardım istemiştir. Böylece Kitan ayaklanması, Göktürk ordusunun desteğiyle bastırılabilmiştir. Kapgan Kağan, zaten yapmak niyetinde olduğu bir seferi Tang'a destek vermek kisvesi altında yaparak hem Kitanları kendine bağlamış hem de Tang'dan daha önce talep ettiklerini elde etmiştir (Xue 1992: 468). Kapgan'ın bu yardım karşılığında Tang'dan talep ettikleri *ZZTJ*'de şöyle anlatılmıştır.

⁶ *Sui Kayıtları*'na göre Kitanlar, Tatabırlarla farklı boydan fakat aynı soydan gelirler. Gelenekleri Mohelarla aynıdır (SS: 1881).

⁷ *Sui Kayıtları*'na göre Xiler, aslında Kumoxiler yani Tatabırlardır. Doğu Hularından gelirler. Okçulukta ve avcılıkta iyi oldukları kaydedilmiştir. Önceleri Göktürlere bağlıyken 630 yılında İllig Kağan'ın yenilgisinin ardından Tang'a bağlanmışlardır (SS: 1881; Eberhard 1996: 55). *Eski Tang Kayıtları*'nda ise Xilerin, Hunların başka kolundan oldukları kaydedilmiştir (JTS: 5354).

⁸ Songmo Dudufu (松漠都督府), Tang döneminde Kitanların yönetiminden sorumlu Jimi bölgesine verilen addır. Bu bölge Andong Duhufu'ya bağlıdır.

“Chengshou [yönetim döneminin] (670-674) ortalarında, Göktürklerden teslim olanların tamamı Feng (豐), Sheng (勝), Ling (靈), Xia (夏), Shuo (朔), Dai (代)’dan oluşan Altı İl’e yerleştirilmişti. Şimdiyse (697) Kapgan [Kağan, bu] Altı İl’deki teslim olan halkı [ve] Chanyü Duhufuluğu’nun topraklarını istedi. Ek olarak tohumlar, ipek kurdele, tarım aletleri [ve de] demir [talep etti, ancak] hükümdar kabul etmedi. [Bu duruma] çok öfkelenen Kapgan, küfürler savurdu. [Bir zaman sonra, Çinli komutanlardan] Yao Shu (姚鑄) [ile] Yang Zaisi, 9 Kitanların [ayaklanmasını] bastıramayınca, Kapgan [Kağan’ın] taleplerinin karşılanmasını istediler. [Ancak] kütüphanedeki kayıtlardan¹⁰ [ve] hükümdarlık emirnamelerinden sorumlu, Zhanhuang 11 [ilçesinden gelen] Li Qiao: 12 ‘Rongdiler 13 açgözlüdür, [onlara] güvenilmez. Buna ‘Düşmanına asker ver, gelsin seni yağmalasın’ derler. Asker idare etmek ile onları donanımlı hale getirmek aynı şey değildir’ diye [karşı çıkmıştı]. [Buna rağmen, Yao] Shu [ve Yang] Zaisi taleplerinde ısrarcı oldular. Böylece Altı İl’deki bin hanelik halk, Kapgan Kağan’a verildi. Yanında da kırk bin yük tohum, elli bin parça karışık ipekli [kumaş], üç bin tarım aleti, on bin jin¹⁴ demir [verilerek] evlilik antlaşması teklifi kabul edildi...” (ZZTJ: 6516).

Wu Zetian döneminde, Tang üzerindeki baskısı net olarak görülen Kapgan Kağan’ın, aynı baskısı Xuanzong döneminin başlarında da (712) görülmektedir. Nitekim bu dönemde, Kapgan Kağan liderliğindeki Göktürkler, güçlerini daha da arttırmışlar ve Çin sınırları için tehlike oluşturmuşlardır. Bu dönemin önemli olaylarına göz atıldığında, Tang askerî yapısı içindeki büyük yeniliklerin yedinci yüzyılın sonunda yeni ve güçlü rakiplerin ortaya çıkmasıyla birlikte, özellikle Tibet’in ve kuzeyde yeniden egemen güç olan Göktürklerin saldırı ve akınları sebebiyle yaşandığı gözlenmektedir. Bu yenilikler silsilesi, Tang döneminin başından beri kullanılan Fubing (Garnizon Askeri)¹⁵ uygulamasının

⁹ Yang Zaisi (楊再思 634-709), Tang Hanedanı’nın Wu Zetian döneminde görev yapan memurlarındandır.

¹⁰ Unvanın Çincesi Lintao Shaojian’dır (麟台少監). Daha önceden Mishu Shaojian (秘書少監) olarak kullanılan unvan, Wu Zetian tarafından değiştirilmiştir. Her iki kullanımı da kütüphanede kayıt tutan memur anlamına gelmektedir (ZZTJ: 6516; Chen ve Xu 2010: 309).

¹¹ Günümüzde Hebei’de yer alan Zhanhuang ilçesi (贊皇縣), Sui Hanedanı döneminde Zhao Zhou’ya bağlı olarak kurulmuş ve adını Zhanhuang Dağı’ndan almıştır (ZZTJ: 6516).

¹² Li Qiao (李嶠 645-714), Tang dönemi memurlarındandır. Sarayda çeşitli unvanlar almıştır. Wu Zetian ve Tang Zhongzong dönemlerinde üç kez bakan olarak atanmıştır (JTS: 132; XTS: 108). Tang Xuanzong döneminde ise rütbesi düşürülerek harici görevleri durdurulmuştur (XTS: 1176).

¹³ Rongdi (戎狄) ifadesi, Çince kaynaklarda Kuzeyli ve Batılı halkları işaret etmek için kullanılmıştır (Kirilen 2012: 10).

¹⁴ 1 Jin yaklaşık 600 grama denk gelmektedir.

¹⁵ Tang döneminin başından beri kullanılan askerî uygulama Fubing’de (Garnizon Askeri), köylülere devlet tarafından toprak verilmiş ve bu köylüler aynı zamanda devletin askeri olmuştur. Savaş zamanında, kendi teçhizatları ile yiyeceklerini kendileri sağlayarak cepheye giden köylüler, devletin yükünü hafifletmişlerdir. Savaş bittiğinde ise tarlalarına geri dönerek çiftçilik yapmaya devam etmişlerdir. Uygulama, Xuanzong döneminde Göktürk baskısı nedeniyle yerini Mubing adı verilen başka bir uygulamaya bırakmıştır. Uygulamanın ayrıntıları için bkz.: (Kapusuzoğlu 2020).

Xuanzong döneminde sınırların savunması için yetersiz kalması ve bunun yerine Mubing (Paralı Askerlik) ¹⁶ uygulamasının getirilmesiyle başlamıştır. Aynı şekilde sınırlara yerleştirilen geçici ordular da bu dönemde sınır güvenliğinin sağlanması konusunda yetersiz kalmış, bu yüzden kalıcı karargâhlara ihtiyaç duyulmuştur (Graff 2017: 247). Böylece sekizinci yüzyılın başında garnizonlar birleştirilerek Tang toprakları on büyük bölgeye ayrılmış ve bu bölgelere Jiedushilar (Bölge Valileri) görevlendirilmiştir.

Xuanzong döneminde daha önce kullanılan askerî uygulamalar, sınır savunmasında yetersiz kaldığından kalıcı orduların ve garnizonların olduğu yeni uygulamalar başlatılmıştır. Bu ordularda görev yapanların çoğunluğu atlı konargöçer askerlerden oluşmuştur (Pletcher 2010: 115). Xuanzong'un sınır politikası dönemin etkin bakanlarından Li Linfu'nun¹⁷ da desteğiyle sınırlarda yabancı komutanların görevlendirilmesi üzerine kurulmuştur. Bu politikanın sonucunda ise bozkır kökenli Jiedushilar (Bölge Valileri) ortaya çıkmıştır.

Hükümdar Xuanzong Dönemi

Tang Hanedanı'nın altıncı hükümdarı Zhongzong'un öldürülmesi ve eşi Wei Sultan'ın (?-710) yönetimi ele geçirmesi üzerine Xuanzong (Li Longji), harekete geçerek hükümdara bağlı birliklerin, Fubing (Garnizon Askeri) ordusunun garnizonlarında görevli memurların ve Budist-Taoist din adamlarının desteğini alarak darbe yapmıştır (Liu 2017: 26).

Kademe kademe ilerleyip saraya giren Li Longji (Xuanzong) ve adamları Wei Sultan, Anle Konçuy¹⁸ ve eşi Wu Yanxiu'yu öldürmüşlerdir. Başarıyla sonuçlanan darbe sonrasında, Xuanzong'un babası Ruizong yeniden hükümdar olmuş, kendisi de veliiaht ilan edilmiştir. Ancak bu durum Taiping Konçuy'un¹⁹ hoşuna gitmediği için saraydaki sorunlar devam etmiştir. Taiping Konçuy, Li Longji'nin hükümdar olduğunda sahip olacağı güçten ve kendisine devlet işlerinde söz hakkı tanımayacağından çekindiğinden, Ruizong'a

¹⁶ Mubing (Paralı Askerlik) uygulamasında, askerler bu görevi para karşılığında iş olarak yapmışlardır. Bu uygulama ile ilk kez askerlik ve çiftçilik birbirinden ayrılmıştır. Ayrıca Mubing'e dâhil olacak erkeklerin fiziksel olarak güçlü ve temel askerî becerilere sahip olması zorunlu olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: (Kapusuzoğlu 2020).

¹⁷ Tang Xuanzong döneminin önemli bakanlarından Li Linfu'nun (李林甫 683-753) babası, dönemin meşhur ressamlarından Li Sishun'un kardeşidir. Sarayda dünyaya gözlerini açan Li Linfu, küçük yaşından itibaren önemli görevler üstlenmiştir (Dang 2013: 174). Biyografisi için bkz: (JTS: 3235).

¹⁸ Konçuy sözcüğü, "prens" anlamına gelir ve Çince Gongzhu (公主) sözcüğünden Türkçeye geçmiştir. Anle Konçuy (安樂公主 685-710), Tang Zhongzong ile Wei Sultan'ın kızıdır. Wu-Wei ittifakının göstergesi olarak önce Wu Sansi'nin oğlu Wu Chongxun (武崇訓) ile daha sonra ise yine Wu soyundan Wu Yanxiu (武延秀 ?-710) ile evlenmiştir. Babası Zhongzong'dan kendisini veliiaht göstermesini istemiş, talebi reddedilince annesi ile birlikte hükümdar Zhongzong'u öldürmüştür. Li Longji'nin 710 yılındaki darbesi sırasında o da öldürülmüştür. Biyografisi için bkz: (XTS: 3654).

¹⁹ Taiping Konçuy (太平公主 665-713), Wu Zetian ile Tang Gaozong'un kızı, Tang Zhongzong ile Tang Ruizong'un ablasıdır. İlk eşi, Tang Gaozong'un ablası Chengyang Konçuy'un oğlu Xue Shao (薛紹 ?- 688), ikinci eşi ise annesi Wu Zetian'in amcasının torunu Wu Youji'dir (武攸暨 663-712). Taiping Konçuy, güçlü bir kadın olan annesi Wu Zetian'i örnek almış ve onun kadar güçlü olmaya çalışmıştır. Li Longji'nin tahta geçmesinin ardından öldürülmüştür. Biyografisi için bkz: (XTS: 3650; JTS: 4738). Taiping Konçuy'un ölümü Tang tarihinde bir dönemin sonu olarak nitelendirilmiştir. Çünkü onun ölümünün ardından uzun zaman boyunca Çin'de kadınlar devlet işlerine müdahil olmamışlardır (Guisso 2008: 328).

defaatle daha güçsüz olduğunu düşündüğü büyük oğlu Li Xian'²⁰ veliaht göstermesini önermiştir (Dang 2013: 139). Sonradan Ruizong, Taiping Konçuy ile oğlu arasında devam eden sorunlara bir son vermek için oğlu lehine tahttan çekilmiştir (Guisso 2008: 328). Böylece Li Longji (Xuanzong) hükümdar olmuştur. Fakat bu sırada saraydaki önemli bakanlıkların çoğu Taiping Konçuy'a yakın isimlerin elinde olduğundan Li Longji, önce onlardan kurtulmuş, ardından da sarayı Wu Zetian zamanından kalan üst düzey görevlilerden arındırarak, Taiping Konçuy ve adamlarını öldürtmüştür. Böylece Wu Zetian yönetimi ve Wei Sultan etkisinin ardından güç, yeniden Li soyuna geçmiş ve tarihte "Muhteşem Tang" olarak bilinen dönem başlamıştır (Huang 2015: 52).

Kırk dört yıla, Tang Hanedanı boyunca en uzun süre tahtta kalan hükümdar olan Xuanzong'un, tahta çıkışı sancılı olduğu gibi hükümdar olduktan sonraki süreci de ilk zamanlar zorlu geçmiştir. Sarayda, yıllardır süren taht kavgaları ve yönetim değişiklikleri merkezin gücünü zayıflatmış, memurlar arasında yolsuzluk yapanlar ve hainler türemiştir. Sınırlarda ise dört bir taraf atlı konargöçerlerin hâkimiyetine girmiştir (Pan 1993: 76).

Bu olumsuz tabloya rağmen Xuanzong, ilk olarak bilge bakanların devlet işlerini yönetmesini sağlamıştır. Ardından sarayda yönetimi güçlendirmiş, kendi destekçileri olan ve çoğu memuriyet sınavını başarıyla geçerek yolsuzluğa karışmamış kişileri yönetime getirmiştir (Rossabi 2013: 153). Yeni düzenlemelerle idari birimleri güçlendirmiş, ülkede gelir dengesini sağlamıştır. Devlet kaynaklarının gereksiz harcandığını düşünerek tasarruf politikası izlemiş ve saraydaki kadınların ipekli kumaştan elbise giyinmelerini, inci ve yeşim taşı takmalarını ve her türlü lüks harcamayı yasaklamıştır. Kendisine ait değerli eşyaları orduya kaynak sağlamak için kullanmıştır. Bu dönemde ülkedeki yasalar ve emirlere düzenleme getirildiğinden ülkede barış ortamı sağlanmıştır (Benn 2001: 7). Ayrıca çiftçilerin üzerindeki ağır vergiler azaltılmış, din adamlarının devlet işlerine müdahalesinin önüne geçilmiş, tapınak yapımı için harcanan bütçe sınırlandırılmıştır (Rossabi 2013: 153).

Çinli tarihçiler, Xuanzong'un ilk yıllarını bütün bu gelişmelerden dolayı Tang döneminin zirve noktası olarak nitelendirmiş ve Tang Taizong dönemiyle kıyaslanacak yeni bir altın çağ olduğunu ifade etmişlerdir. Xuanzong'u, uzun yıllar ülkeyi kendi menfaati doğrultusunda yöneten Wu Zetian'in ardından, yetenekli bakanlarla birlikte hareket eden çalışkan bir hükümdar olarak tanımlamışlardır. Ancak yönetimin ilerleyen yıllarında bu anlatı tersine dönmüştür. Çünkü yaşlanan hükümdar, devlet yönetimini güvenilirmez bakanlara emanet etmiş, hayatındaki bir diğer güçlü kadın Yang Guifei²¹ ile olan özel

²⁰ Ruizong'un büyük oğlu Li Xian (李宪 679-742), aslında tahtın ilk varisidir. Ancak kardeşi Li Longji'nin darbe sonrasında babasını tekrar tahta çıkarması ve başarılı bir komutan olması, Li Xian'i veliahtlıktan çekilmek zorunda bırakmıştır. Hükümdar Ruizong da bu çekilmeyi uygun bulmuş ve Li Longji veliahtlığı tekrar ağabeyine vermek istemesine rağmen Ruizong kabul etmemiştir. Kaynaklarda veliahtın gözyaşları içinde tahttan feragat ettiği kaydedilmiştir. Bu sebeple sonradan adına "Feragat eden hükümdar (讓皇帝)" denilmiştir. Biyografisi için bkzn: (JTS: 3009; XTS: 3596).

²¹ Sözü edilen güçlü kadın, saraya Xuanzong'un oğullarından Li Mao'nun cariyesi olarak giren ve Çin tarihindeki dört güzel kadından biri olan Yang Guifei'dir (楊貴妃 719-756). Bir zaman sonra hükümdarın dikkatini çeken Yang Guifei, Xuanzong tarafından saraydan çıkarılmış ve bir Taoist tapınakta beş yıl süreyle keşiş olarak kalmıştır. Yang Guifei, beş yılın sonunda saraya Xuanzong'un cariyesi olarak tekrar gelmiştir. Yang Guifei ile Tang Xuanzong, An Lushan kalkışmasına kadar yaklaşık on yıl boyunca Çin'de üzerine gösteriler düzenlenip kitapların yazıldığı bir aşk yaşamışlardır. Bu sebeple Xuanzong, zamanla özel hayatına daha fazla zaman ayırmaya

hayatına ağırlık vermiştir.²²Bu durumun sonucunda ordu profesyonelleşmiş ve Jiedushilar (Bölge Valileri) güçlenmiş, An Lushan kalkışması gibi büyük çaplı ayaklanmalar baş göstermiştir (Lewis 2009: 40). Xuanzong'un son dönemlerinde ülkeye karışıklık hâkim olmuş, ordunun çoğunluğu sınırlardaki potansiyel isyancıların [Jiedushıların] eline geçmiştir (Pletcher 2010: 117). Bu dönemde pek çok konuda başarılı adımlar atılmasına rağmen sınır komşularıyla olan ilişkilerdeki sorunlar nedeniyle Tang toprakları sık sık kuzeyli halkların akınlarına uğramıştır. Böylece, Tang Taizong döneminden beri sınırlarda süregelen barış politikası zarar görmüştür (Benn 2001: 8). Bu akınlar sonucunda Tang sarayında çözüm arayışına gidilmiş, askerî ve idari yapıda yeniden şekillenme girişimleri baş göstermiş ve yeni uygulamalar başlatılmıştır.

Bütün bu olanlardan anlaşılacağı üzere, Xuanzong döneminin “Muhteşem” olarak adlandırılmasının nedeni; Taizong'dan sonra elli yıldan uzun bir süre devam eden karışıklıkların, isyanların ve taht kavgalarının son bularak düzenin hâkim olduğu bir döneme girilmesi, bunun yanında ekonomik, idari ve kültürel alanda düzenlemelerin yapılarak sosyokültürel ve sosyoekonomik gelişmelerin yaşanmasıdır. Bir önceki dönemden daha iyi olması sebebiyle Xuanzong dönemi “Muhteşem” sanına layık görülmüştür. Nitekim yalnızca “Kaiyuan” olarak adlandırılan ilk yönetim dönemi bu sıfatla anılmıştır. İkinci yönetim dönemi olan “Tianbao” yılları yine bir gerileme ve çöküş öncesi dönem olarak tarihte yerini almıştır.

Jiedushi (Bölge Valisi) Uygulamasının Ortaya Çıkışı

Tang sarayının resmî unvanlarından biri olan Jiedushi (Bölge Valisi), ilk kez Hükümdar Gaozong dönemindeki kayıtlarda geçmektedir. *Yeni Tang Kayıtları*'nın Askerî Kayıtlar bölümünde, “Gaozong'un Yongwei [yönetim döneminden] (649-655) sonra, Dudulardan²³ hükümdarlık sembolü taşıyan elçilere Jiedushi denildi. Ancak memuriyet adı olarak kullanılmadı” ifadeleri yer almaktadır (XTS: 1329). Bu dönemde Jiedushi'nin unvan olarak elçilere verilmesine rağmen resmî olarak kullanılmadığı görülmektedir. Nitekim Jiedushi'nin 710 yılında Xue Na'ya tevdi edilmesine rağmen resmî bir unvana dönüşmesi Xuanzong zamanında olmuştur. Böylece resmî olarak kayıtlara geçen ilk Jiedushi (Bölge Valisi), Hexi Jiedushi unvanıyla Heba Yan-si olmuştur.

Jiedushi (Bölge Valisi) uygulaması, temelde Tang Hanedanı'nın derebeylik sistemi olarak düşünülebilir. Uygulamanın başlamasıyla Tang yönetimi merkezî gücü taşrada görevlendirdiği bu kişilerle paylaşmak durumunda kalmıştır. Bunun sonucunda giderek

başlamış ve devlet işlerinden kendini çekmiştir. Bu durumun yarattığı otorite boşluğu, bakanların kişisel hırslarının devreye girerek yanlış kararların alındığı ve hanedanda bozulmaların meydana geldiği bir döneme girilmesine sebep olmuştur. Yang Guifei'in biyografisi için bkz: (XTS: 3493; JTS: 2178).

²² Wu Zetian ve Yang Guifei, Tang tarihinin ve hatta Çin tarihinin en ünlü iki kadın figürüdür. Wu Zetian'in yönetim döneminin kötü anılmasının Konfüçyanist düşüncenin kadını küçümseyen bakış açısından kaynaklandığı bilinmektedir (Keay 2011: 251). Yang Guifei ise cariyeye olmasına rağmen, hükümdarın eşini gölgede bırakarak, Xuanzong üzerindeki etkisini göstermesiyle gücünü ispatlamıştır (Lewis 2009: 188). Ancak bu, Xuanzong dönemindeki kötü gidişatın tüm sorumluluğunun Yang Guifei'e yıkılacağı anlamına gelmemektedir.

²³ Jimi yönetim birimlerinden küçük ölçekli olanlara Dudufu, Dudufuların idarecilerine ise Dudu denilmiştir. Dudular, buldukları bölgenin at ve askerlerinden, savaş aletlerinden, tapınaklarından, garnizonlarından, ambar kayıtlarından ve genel yargılama işlerinden sorumludurlar (XTS: 1315).

güçlenen Jiedushilar (Bölge Valileri), elde ettikleri özerklikle taşra teşkilatındaki konumlarını yükselterek merkezi yönetime karşı çıkan valilere dönüşmüşlerdir. Jiedushi (Bölge Valisi) unvanının bir uygulamaya dönüşmesi ise Tang siyasi yapısındaki değişiklikler sonucunda zorunlu hale gelmiştir. Bu değişikliklerin daha iyi anlaşılması için geçmişteki bazı durumların anımsanması gerekmektedir.

Geçmişte Hükümdar Taizong, yabancı halklar tarafından “Gök Kağan”²⁴ olarak görülürken ve bu halklar ona bağlıyken, Jimi (Gevşek Dizgin) politikası barış ortamını koruyarak merkez ve sınır arasındaki sükûneti sağlamıştır. Ancak 682’de Kutlug’un önderliğinde Göktürk Kağanlığı yeniden güçlenmiş ve bu sistem işlevini kaybetmiştir. Çünkü Göktürklerden güç ve cesaret alan diğer Türk boyları da başkaldırmış, Tang’ın sınırlarına tekrar karışıklık hâkim olmuştur. Bu sebeple siyasi kontrol yönetiminden askerî kontrol yönetimine geçiş yapılarak Jiedushi (Bölge Valisi) uygulaması getirilmiştir. Bu değişikliğin temel sebebi, sınırlardaki durumun değişmesi ve sarayın gücünün azalması olmuştur.

Sınırlarda meydana gelen değişikliği örneklerle açıklamak gerekirse; daha önce Tibet ile Tang arasında antlaşma yapılarak evlilik yoluyla barış sağlanmıştı. Fakat her iki tarafın da dışarıya doğru genişlemesi sebebiyle sonradan karşı karşıya gelmişlerdir (Yuan 2007: 49). Bunun yanında Göktürk Kağanlığı’nın yeniden bölgenin egemen gücü olması sınırlarda meydana gelen bir başka değişimdir. 630 yılından sonra Tang, Türk topraklarını ele geçirerek buralarda Duhufular kurmuş, Türkleri kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Fakat Göktürk Kağanlığı’nın yeniden egemen güç haline gelmesinin ardından, Türkler Tang’a karşı saldırı politikası izleyerek art arda Tang sınırlarına akınlar düzenlemişlerdir (ZZTJ: 6412).

684 yılında Göktürkler durmayan akınlarla Ordos’u ele geçirincede, 685 yılında Hanhai Duhufu’ya bağlı Tongra ve Pugu boyları başkaldırmıştır (ZZTJ: 6435). Tang sarayı pek çok kez asker çıkarıp kalkışmaları bastırmaya çalışmış ancak sonuçta kaybeden taraf olmuştur. Böylece sınır bölgelerindeki asker sayısını arttırmaktan başka çaresi kalmamıştır. Göktürklerin başkaldırması sınırlardaki güçlü halkları da aynı yönde teşvik etmiş, kuzeydoğudaki bazı halklar Tang’a başkaldırmıştır.

Tang sarayı daha önce Kitanları Songmo Duhufu’ya yerleştirmiştir. Ancak 696 yılında liderleri Li Jinzhong (635-696) ayaklanarak Çin’in çeşitli bölgelerine akınlar yapmış, Tang yönetimini zora sokmuştur (ZZTJ: 6505). Daha sonradan da Kitanlar aralıklarla başkaldırmaya devam etmiştir. Bu sırada Tang’ın hem Tibet hem de Göktürlere aynı anda atlı birlikler göndermesi gerekmiş fakat sarayın gücü eskiye göre azaldığından gönderememişlerdir. Aynı gerekçeyle bu dönemde Kitanların faaliyetlerini de kontrol edecek imkânları kalmamıştır. Bunlara ek olarak, daha önceden Raole Dudufu’ya²⁵

²⁴ 630 yılında, Tang Taizong’un Doğu Göktürklerini, Li Jing komutasındaki ordusuyla mağlup etmesinin ardından, bölgedeki pek çok halk Göktürklerin yenilgisinin etkisiyle Tang’a yönelmiştir. Konargöçer komşularının kendi devletine bağlanması üzerine Taizong, aynı yıl, onların yönetici unvanı olan “Kağan” ve bütün halkları kucakladığını vurgulayan “Gök” sözcüğünü kullanarak kendini Gök Kağan (天可汗) ilan etmiştir. Bunun üzerine Taizong, kuzeybatıdaki halklar tarafından “Gök Kağan” olarak çağırılmıştır (JTS: 39).

²⁵ Raole Dudufu (饒樂都督府), 648 yılında Xi boyunun idaresi için Xian Zhou’da (鮮州) kurulan Jimi yönetim merkezidir (XTS: 1126).

yerleştirilen Xi boyu da isyan etmiştir (Yuan 2007: 50). Böylece Tang yönetimi Göktürk, Tibet, Kitan ve Xi'lerin çok yönlü kalkışmalarıyla karşı karşıya kalmış ve sınırların durumu giderek daha sarsıntılı bir hal almıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı Tang'ın "Gök Kağanlık" konumu sona ermiş, Tang Gaozu ve Tang Taizong'un kurduğu güçlü Tang büyük darbeler almıştır. Siyasi kontrol sağlanan özel yönetim bölgeleri olan Jimi (Gevşek Dizgin) yönetim merkezleri işlevini kaybetmiş, sınırlardaki yabancı halkların gücü Tang için tehlike oluşturmaya başlayınca önlem olarak Jiedushi (Bölge Valisi) uygulaması başlatılmıştır.

Jimi (Gevşek Dizgin) politikasından Jiedushi (Bölge Valisi) uygulamasına geçişi, başka bir deyişle siyasi kontrol yönetiminden askerî kontrol yönetimine geçişi zorunlu hale getiren sebep, Göktürklerin yeniden doğuşu olmuştur. Göktürklerin kuvvetlenerek Tang'ın kuzey bölgelerini ele geçirmesi, onların başarısından cesaret bulan diğer kuzeyli halkların da başkaldırı ve akınlarıyla birleşince, Jimi (Gevşek Dizgin) politikası işlevini kaybetmiştir. Kademeli olarak Tang'dan ayrılan halkların ardından, yeniden böyle bir uygulamaya gidilememiş ve böylece Tang Hanedanı için Jimi (Gevşek Dizgin) politikasının sonlanması zamana yayılmıştır. Böylece Jimi (Gevşek Dizgin) uygulamasının olduğu gibi Jiedushi (Bölge Valisi) uygulamasının başlamasının da temel sebebi, bölgenin lideri konumunda olan Göktürkler olmuştur. Burada Göktürklerin yenilgisinin ve galibiyetinin kuzey bozkırlarında yaşayan konargöçer halklar üzerinde kitlesel bir etki yarattığı görülmektedir.

Jiedushi (Bölge Valisi) uygulaması ve Xuanzong ile bakanlardan Li Linfu'nun başlattığı sınırlarda yabancı komutan görevlendirilmesi politikasının bir sonucu olarak bozkır kökenli Jiedushilar (Bölge Valileri) ortaya çıkmıştır. Böylece Jiedushi (Bölge Valisi) görevine Çinliler yerine Türk kültür çevresinden halkların atanması politikası uygulanmıştır. O zamanlar, bu insanların savaşma becerileri daha iyi olduğundan ve saray işleriyle ilgilenmediklerinden saray için tehdit unsuru olmayacakları düşünülmüştür (Keay 2011: 272). Tang yasalarına göre Jiedushiların (Bölge Valileri) saraya bakan olarak atanabilmelerini ve asker sayılarının diğer memurlardan daha fazla olmasını kendisi için tehdit olarak gören Li Linfu, bu makama kendine rakip olarak görmediği yabancı askerlerin atanmasını önermiştir. Bu sebeple, tamamı Türk kökenli olmasa da Türk kültür çevresinden halklardan seçilen komutanlar, Jiedushi (Bölge Valisi) unvanı ile görev yapmışlardır. Bunlardan bazıları: An Lushan, An Sishun, Geshu Han, A-bu-si'dir.²⁶

Her ne kadar kayıtlarda bu görevlendirme meselesi Li Linfu'nun önerisiyle gerçekleşmiş gibi ifade edilse de (ZZTJ: 6889; JTS: 3240; TPGJ: 71; Gumilev 2011: 469) asıl sebep, o dönemde sınırlarda artan saldırı ve akınlara karşı koyacak başarılı ve cesur askerlere ihtiyaç duyulmasıdır (Wang 2006: 30). Bu sebeple sınırlardaki gücü arttırmak için uzun süreli görev yapacak Jiedushi (Bölge Valisi) ihtiyacı, bu bölgelerde yabancı askerlerin görevlendirilmesiyle karşılanmıştır (Huang 2015: 87,88). Ayrıca Tang sarayı, yabancı askerleri Jiedushi (Bölge Valisi) yaparak akınlarına maruz kalınan halkların içinden birini üst düzey yönetici ve hatta resmî olarak dile getirilmese de yönettiği toprağın beyi konumuna getirerek, onun halkını sakinleştirmeyi ve akınları bir süreliğine engellemeyi amaçlamıştır. Fakat Jiedushilar (Bölge Valileri), zamanla tüm Tang topraklarında ayrı bir güç olarak şekillenerek sarayın emirlerine karşı gelmiş ve yönetimi ele geçirmek için

²⁶ Sözü edilen Jiedushiların biyografileri için bkz.: (Kapusuzoğlu 2020).

mücadele etmişlerdir. Önceleri sınırlarda kurulan Jiedushi bölgeleri zamanla iç bölgelere doğru genişlemiş ve Jiedushilar (Bölge Valileri) bölge yöneticileri arasında en fazla güce ve en yüksek statüye sahip olan yöneticilere dönüşmüşlerdir (Sun 2018: 288).

Görevlendirilen Jiedushilar (Bölge Valileri), yetkilerinin artmasıyla yönetim alanları içerisindeki bölgelerin askerî ve idari sorumluluklarının tamamını kendilerinde toplamışlardır. Önceleri askerî yönetimden sorumlu olarak atanan Jiedushilar (Bölge Valileri), zamanla bu bölgelerin idaresinden de sorumlu olmuşlardır. Daha önce ayrı birer görev olarak icra edilen Jiedushi (Bölge Valisi) ve Denetçi görevleri, 741 yılından itibaren tek bir kişi tarafından üstlenilmeye başlanmıştır. Böylece Ceza Kâtipliği makamı Jiedushiların (Bölge Valileri) altına düşmüş; Jiedushilar, idareyi ele geçirmişlerdir. Daha sonrasında ise Jiedushilar (Bölge Valileri), idari gücün yanında ekonomik gücü ellerinde tutmaya başlamışlar ve tarlaların ekim dikiminden sorumlu görevlilerin de yerini almışlardır (Gao 1984: 30,31; Sun 2018: 288). Bu sayede kendi menfaatleri doğrultusunda işler yapmaya başlamışlar, merkezî yönetime karşı asli görevlerinden olan vergi toplayıp başkente gönderme görevini yerine getirmemişler, böylece halktan toplanan vergiler Jiedushiların (Bölge Valileri) gelir kaynağına dönüşmüştür. Özellikle bazı bölgelerdeki tuzla vergileri Jiedushiların ekonomik gücünü arttırmıştır. Ancak yetkilerini arttıran Jiedushiların (Bölge Valileri) her birinin güçlenmesi eş zamanlı ve eşit düzeyde olmamıştır. Jiedushiların bazıları at ve asker alanında güçlenirken, bazıları idari veya ekonomik açıdan güçlenmiştir ve aralarında bir güç eşitliği söz konusu olmamıştır (Wang 2006: 19). Jiedushiların (Bölge Valileri) elde ettikleri bu olağanüstü güç, Tang Hanedanı'nın merkezî yönetimden adem-i merkezîyetçi yönetime geçmesine sebep olmuş ve Jiedushi (Bölge Valisi) uygulaması uzun vadede, Tang Hanedanı'nın yıkılış sebeplerinden biri haline gelmiştir.

Sonuç

Çalışmada, Türk tarihine Çin tarihi penceresinden bakılarak farklı bir yaklaşım örneği sergilenmiş, Tang döneminde Göktürk baskısı sonucunda ortaya çıkan uygulamalardan Jiedushi (Bölge Valisi) uygulamasının başlangıç evresi incelenmiştir.

Yabancı komutan görevlendirme politikasının kurucusu olarak anılan Li Linfu, Jiedushi (Bölge Valisi) görevini ilk olarak komutanlık olarak tanımlamış ve askerî bir görev unvanı olduğuna vurgu yapmıştır. Bu yüzden uygulama başladığında bu göreve gelen kimseler yalnızca askerî yapıdan sorumlu olmuşlardır. Buna karşın uygulamanın ilk yıllardaki gibi kalmayarak değişime uğradığı ve bu sayede Jiedushiların (Bölge Valileri) buldukları bölgelerin askeriye ekonomiyeye, arazilerin idaresinden nakliyyeye kadar hemen her alanda en yetkili kişi konumuna gelip, merkezî yönetimden bağımsız hareket eden beylere dönüştükleri görülmüştür. Böylece, ilk olarak sınır savunması için askerî yapı içerisinde bir birim olarak kurulan Jiedushilar (Bölge Valileri), zamanla buldukları bölgelerdeki yöneticilerin yerine geçmeleriyle, idari yapının da bir parçası haline gelmişlerdir. Uygulama, gücün paylaşılmasına sebep olmuş, hanedanın sahip olduğu erkin merkezden çevreye doğru dağılması kaçınılmaz olmuştur. Böylece uygulamanın sonucunda önemli bir pay Türk kültür çevresinden gelenlere düşmüştür.

Tang Hanedanı'nın hüküm sürdüğü yıllarda kullanılan hem Jimi (Gevşek Dizgin) hem de Jiedushi (Bölge Valisi) uygulamalarının başlamasının asıl sebebinin Göktürkler

olduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden, Göktürklerin 630 yenilgisinin ardından diğer Türk boyları da Tang'a karşı direnmemiş ve Tang Hanedanı siyasi kontrol yönetimi olan Jimi (Gevşek Dizgin) uygulamasına başlamıştır. 682 yılında ise Göktürklerin yeniden kuzeye egemen olmasıyla diğer boylar da Tang'dan kopmuşlar, bu yüzden Tang, askerî kontrol yönetimi olan Jiedushi (Bölge Valisi) uygulamasına başlamıştır. Göktürklerin her hamlesi kitlesel bir harekete dönüşerek kuzey bozkırlarında yaşayan konargöçer halkları etkilemiş, Tang yönetimini yeni uygulamalar getirmek zorunda bırakmıştır. Nitekim Jimi (Gevşek Dizgin) politikası, Tang döneminde uygulamaya konulduğunda uzun yıllar kullanılması öngörülmesine rağmen yalnızca barış dönemlerinde, başka bir deyişle Tang'ın üstün konumda olduğu dönemlerde kullanıldığında işlevsel olduğu anlaşılmaktadır. Tang dönemi özelinde bakıldığında, Göktürklerin 630 yenilgisinin ardından konargöçer halklar tarafından Tang Taizong'un "Gök Kağan" olarak anıldığı dönemde oldukça işe yarar görünen politikanın, Göktürklerin yeniden kuzeyin egemen gücü haline gelmelerinin ardından işlevini kaybettiği ve başka bir uygulama arayışına gidildiği görülmektedir.

Göktürlere ve diğer yabancı halklara karşı zafer kazanmak amacıyla askerî yapıda yapılan düzenlemeler sonucunda ortaya çıkan Jiedushi uygulaması, Tang yönetiminin beklediği faydayı sağlamamış, Jiedushilerin güçlerinin artması uzun vadede hanedanı olumsuz etkilemiştir. Çin tarihinde merkezî gücün paylaşılmasıyla önemli bir etkiye sahip olan Jiedushi uygulamasının Türk kültür çevresi için önemi, ortaya çıkış sebebinin doğrudan Göktürkler olması, bunun yanında Çin'de konargöçer kültür çevresinden askerlere ihtiyaç duyulması sebebiyle, Tang askerî yapısı içerisinde yükselen konargöçer askerlerin kuzeyli geleneğinin Çin kültürüne taşınmasına aracı olmalarıdır.

Kaynaklar

- Baykuzu, T. D. (2013). *An Lu-shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti*. Konya: Kömen Yayınları.
- Benn, C. (2001). *Daily Life in Traditional China-The Tang Dynasty*. London: Greenwood.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etimological Dictionary of Prethirteenth Century Turkish*. London: Oxford UP.
- Cui, X. 崔 铎 . 洹 詞 (Huangci). Şubat 18 2020 tarihinde <https://ctext.org/library.pl?if=en&file=75302&page=16> adresinden alındı.
- Chen, Q. ve Xu, G. 忱起炜 ve 徐光烈 (2010). *中国历代职官辞典 (Çin Hanedanları Memurlar Sözlüğü)*. Shanghai: Shanghai Cishu Chubanshe.
- Dang, M. 党明放 (2013). *聆听唐朝 (Tang Hanedanı'nı Dinlemek)*, Zhongguo Shuji Chubanshe.
- Eberhard, W. (1996). *Çin Tarihi*. (N. Uluğtuğ, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*. (N. Uluğtuğ, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erkoç, H. İ. (2018). Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri. *Belleten* (293), 51-90.
- Gao, F. 高风林 (1984). "略谈唐朝的节度使制度 (Tang Hanedanı Jiedushi Sistemi Üzerine Bir Tartışma)," *Shandong Eğitim Üniversitesi Dergisi*, s. 29-35.
- Graff, D. A. (2017). "The Reach of the Military: Tang." *Journal of Chinese History*, 1, 243-268.
- Guisso, R. W. (2008). The Reigns of The Empress Wu, Chung-tsung and Jui-tsung (684-712). D. Twitchett, & J. Fairbank içinde, *Cambridge History of Imperial China- Tang Dynasty* (s. 290-331). New York: Cambridge UP.
- Gumilev, L. N. (2011). *Eski Türkler*. (A. Batur, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Huang, Y. 黄永年 (2015). *唐史十二讲 (Tang Tarihi Üzerine On İki Ders)*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Hucker, C. O. (1984). *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*. Taipei: Southern Materials Center.
- Kapusuzoğlu, G. (2019). "Göktürklerin 'Güney Kağanı' Yan Zhiwei." *Gazi Türkiyat* (24), 185-197.
- Kapusuzoğlu, G. (2020). *Tang Hanedanı Döneminde Jiedushilik ve Türk Komutanlar (710-756)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kâşgarlı, M. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk I-IV*. (B. Atalay, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Keay, J. (2011). *Çin Tarihi*. (N. Tayanç ve D. Tayanç, Çev.) İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Kırilen, G. (2012). *Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Lewis, M. E. (2009). *China's Cosmopolitan Empire: Tang Dynasty*. Harvard University Press.
- Li, H. 李华 (2014). "论唐代朔方、陇右、河西之异性担任节度大使 (Tang Dönemi'nde Shuofang, Longyou, Hexi'deki Yabancı Soyadlı Jiedu Dashilar)." *乾陵文化研究 (Qianling Kültür Araştırmaları)* (8).
- Li, F. 李昉 (1780). *太平廣記 (Taiping Guang Ji)*. Si Ku Quanshu (四庫全書) içerisinde tıpkıbasım.
- Liu, M. T. (2011). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. (E. Kayaoğlu & D. Banoğlu, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Liu, S. 刘思怡 (2017). "李隆基唐隆元年宫廷政变发微 (Li Longji'nin Tanglong İlk Yılındaki Saray Darbesinin Aydınlatılması)." (DOI.10.16721/j.cnki.cn61-1487/c.2017.05.006), 25-28.
- Liu, X. 劉詢 (1988). *舊唐書 Jiu Tang Shu (Eski Tang Kayıtları)*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Ouyang, X. 歐陽修 (1988). *新唐書 Xin Tang Shu (Yeni Tang Kayıtları)*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Pan, Y. 潘鏞 (1993). "论唐玄宗李隆基 (Tang Xuanzong Li Longji Üzerine Düşünceler)." *Yunnan Sosyal Bilimler Dergisi* (2), 75-81.
- Pletcher, K. (2010). *The History of China*. New York: Britannica EP.
- Rossabi, M. (2014). *A History of China*. Wiley Blackwell.
- Sima, G. 司馬光 (1988). *資治通鑑 Zizhi Tongjian*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Sun, J. 孙继民 (2018). *唐代行军制度研究 (Tang Dönemi Ordu Sistemleri Araştırmaları)*. Pekin: Zhong Guo Shehui Kexue Chubanshe.
- Skaff, J. K. (2000). Barbarians at the Gates? The Tang Frontier Military and the An Lushan Rebellion. *War and Society*, 18 (2), 23-35.
- Taşagıl, A. (2018). *Türk Model Devleti Gök Türkler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Twitchett, D. (2008). Hsüan Tsung (Reign 712-756). D. Twitchett, & J. Fairbank içinde, *Cambridge History of Imperial China-Tang Dynasty* (s. 333-453). New York: Cambridge UP.
- Xie, B. (2013). *Brief History of the Official System in China*. (C. Mirong, Çev.) Paths International.
- Xue, Z. 薛宗正 (1992). *突厥史 (Göktürk Tarihi)*. Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe.
- Wang, Z. 王兆刚 (1997). "藩镇与节度使制度 (Askerî Vesayet Altındaki Topraklar ve Jiedushi Sistemi)." *Tarih Eğitimi Dergisi*, 36-38.
- Wang, M. 王敏 (2006). *唐代开元天宝时期十道节度使与中央的关系研究 (Tang Dönemi Kaiyuan ve Tianbao Yönetim Dönemlerinde On Jiedushi ve Merkezî Yönetimle İlişkilerinin Araştırılması)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Xiamen: Xiamen Üniversitesi.
- Wei, Z. 魏征 (1988). *隨書 (Sui Hanedanı Kayıtları)*. Pekin: Zhonghua Shuju.

- Yuan, W. 原文静 (2007). "唐代羈密州管理体制的原因探析 (Tang Dönemindeki Jimi Zhou Yönetim Sisteminin Değişiminin Sebeplerinin Analizi)." *Ludong Üniversitesi Dergisi*, 49-52.
- Zhang, S. ve Duan, G. 张双棣&段国光 (2019). *古代汉语词典 (Eski Çince Sözlük)*. Pekin: Shangwu Yinshu Guan.

Kısaltmalar

- GDHYCD: Eski Çince Sözlük
JTS: Eski Tang Kayıtları
SS: Sui Hanedanı Kayıtları
XTS: Yeni Tang Kayıtları
TPGJ: Taiping Guang Ji
TPHYJ: Taiping Huanyu Ji
ZZTJ: Zizhi Tongjian

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ EDITÖRLÜĞÜ'NE

26.08.2021

Konu: Etik Beyan / İzin Belgesi (Tezden üretilen makale için)

Derginizin 2021 yılı 72. sayısında yayınlanmak üzere kabul edilen “**Tang Çin’inde Göktürk Baskısı: Jiedushi (Bölge Valisi) Uygulamasının Ortaya Çıkışı**” adlı çalışma, danışmanlığımı Doç. Dr. Gürhan KIRILEN’in yaptığı Gökçen KAPUSUZOĞLU tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı’nda hazırlanan “Tang Hanedanı Döneminde Jiedushilik ve Türk Komutanlar (710-756)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. (YÖK Tez No: 652885).

Çalışmanın etik açıdan bir sorun teşkil etmediğini beyan ederek, rızamız ve bilgimiz dâhilinde ilgili sayıda yayınlanmasını arz ederiz.

Dr. Gökçen KAPUSUZOĞLU
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Yazar

Doç. Dr. Gürhan KIRILEN
Ankara Üniversitesi
Danışman

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

İmzalı Belge (imzalar 6698 sayılı KVKK uyarınca yayımlanan makaleden silinmiştir.)

-Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir. -The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics. No potential conflict of interest was reported by the authors.